

SZEMLE

ÁTMENETEK – FIATALOK A GLOBALIZÁLT VILÁGBAN

Mind gyakrabban hallani olyan vélekedéseket, hogy az iskola és a munka közötti átmenet az utóbbi időben problematikussá vált Magyarországon.* Modernnek vélt, valójában végletesen leegyszerűsített nézetek szerint a legfőbb baj az oktatásban keresendő, ahol a diákokat nem készítik fel kellőképpen a dolgos hétköznapiakra, aminek köszönhetően a fiatalok egyre kevésbé képesek megfelelni a munkapiaci követelményeknek. A recept egyszerűnek tűnik: pontosan fel kell térképezni, mik is a munkavállalók elvárásai, s az oktatás/képzés ennek megfelelő változtatása, kiigazítása után jóformán zökkenőmentessé tehető a fiatalok számára nehéz időszakot jelentő átmenet a munka világába. A bajok az említett feltérképezésnél kezdődnek: hamar kiderül ilyenkor, hogy mennyire ismeretlen terület a hazai oktatás számára a munkapiaci, mennyire hiányosak vagy esetlegesek a kapcsolatok a két szféra között. Még a témában megszólaló szakemberek is csak néhány felmérés eredményeire támaszkodhatnak, de az is előfordul, hogy a tetszetősnek tűnő vélemények vagy akár egész elméletek mögött néhány személyes élmény húzódik csupán.

Nem kizárólag hazánkban találkozunk a jelenséggel – elég fellapozni a nagyobb európai uniós vagy egyéb nemzetközi szervezetek oktatáspolitikai kiadványait: hemzsegnék bennük az olyan szövegrészek, mint „gyakorlatorientált képzés” vagy a „munkapiaci igényeknek megfelelő”, esetleg „piacképes oktatás”. S nemcsak a szakképzésre gondolunk, de például a bolognai folyamat indoklása, sőt egyszerű ismertetése sem képzelhető el nélkülük. Persze a jobbító szándék vezérelte, a *status quón* változtatni akaró oktatáspolitikát inkább jellemzi a normatív, mint a pusztán

leíró vagy magyarázó megközelítés; fontosabb a *Sollen*, mint a *Sein*. Nincs ezzel semmi baj, még ha közvetlen következménye is, hogy globalizálódó világunkban az elérni kívánt állapotot tükröző narratívák egyre jobban hasonlítanak egymásra, hogy hivatalnokok és szakértők gyakran szinte szó szerint ugyanazt szajkózzák Budapesten, mint Tallinnban vagy Madridban.

Azonban nem is annyira ez ellen, mint inkább egy másfajta leegyszerűsítés ellen emelik fel szavukat a 2009-ben megjelent, *Transitions from School to Work* c. kötet szerzői. Állításuk szerint az iskola és a munka közötti átmenetet vizsgáló eddigi kutatások túlnyomó többsége egyedüli eseményként tekintett a jelenségre, és ennek megfelelően önállóan is vizsgálhatónak tartotta. Nincs jól ez így, vélik a kutatók, a munkába való átmenet nem független egyéb átmenetektől (elköltözés a szülői házból, párkapcsolat, gyerekvállalás), érdemlegesen csak azokkal együtt szabad vizsgálni. Nem véletlen tehát a címben szereplő többes szám: nem átmenetről, hanem átmenetéről írnak a szerzők.

Nemcsak a téma bővítésére van azonban szükség. Annak ellenére, hogy az interdiszciplinaritás fontossága általánosan elismert, és a többszintű megközelítés kívánatosnak tartott, ez a tényleges kutatásokban ritkán valósul meg. A közgazdászok magyarázatul a kereslet és kínálat fogalmát hívják segítségül, illetve megmaradnak annál az elképzelésnél, hogy a fiatalok *homo oeconomicus*-ként viselkednek, hogy minden cselekedetük racionális megfontolásokon nyugszik. A szociológusok a társadalmi struktúra szerepére, kulturális variációkra, intézményekre fektetik a hangsúlyt. A pszichológusokat pedig természetesen az egyén érdekli, az egyéni adaptáció és fejlődés. A felek közötti párbeszéd, netán közös tudományos munka azonban – a nem tagadott hasznosság ellenére – meglehetősen ritka.

Mind a kutatás tárgya, mind a használt módszer tehát változtatást igényel. Van azonban még

* A recenzió a TÁMOP 3.1.1–7.1.6 (*A tanulás és a munka világa közötti átmenet vizsgálata tanulói pályakövetéssel*) keretében készült.



valami, ami talán még ezeknél is fontosabb, és szintén újragondolást igényel. A szerzők szerint ugyanis eljárt a nagy narratívák, a nagy magyarázó elméletek felett az idő. Bármennyire meggyőzőek legyenek is a nagyobb szocializációs elméletek, és szükséges az ismeretük, ezek, az egyszerűség kedvéért globalizációként fémjelzett korszakunkban, ha nem is elavultnak számítanak, de feltétlenül kiegészítésre szorulnak.

Kockázati társadalmunkban (*Beck*) dominál az életutak heterogenitása. Az egyén egyre gyakrabban kényszerül arra, hogy önálló döntéseket hozzon. Egyre kevésbé követhet korábbi mintákat, alkalmazhat jól bevált recepteket, így sokszor egyedül marad, hiszen életpályája jelentősen eltérhet a szüleitől, akiktől emiatt kevés segítségre számíthat. Standardok híján az átmenet élettervezési paradoxont (*planning paradoxon*) eredményez: kitaposott utak helyett állandóan az önálló tervezési kényszer. A fiatalnak magának kell meghoznia az életét érintő fontosabb lépéseket, ezek következménye azonban sokszor kiszámíthatatlan. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy azért a hagyományos (standard) átmeneti minták sem tűntek el véglegesen, ma is megvannak, még ha változtak is.

A *Transitions from School to Work* egy 16 tanulmányból szerkesztett kötet, amely öt részre oszlik. Az első rész két írása egy elméleti keret felvázolására tett kísérlet. A másodikban a munkapiacnak a hetvenes évek óta tapasztalható makroszintű változásaiba nyerünk betekintést; a harmadik az egyéni döntéshozatalok vizsgálatára fekteti a hangsúlyt. A negyedik fejezet a különböző átmenetekkel és összekapcsolódásukkal foglalkozik; végezetül az utolsóban az oktatáspolitikai beavatkozási esélyeinek szentelt írásokat olvashatjuk. Az összes tanulmány ismertetése természetesen meghaladná e recenzió terjedelmi korlátait, ennek ellenére remélem, hogy a következőkben bemutatott néhány írás elegendő lesz ahhoz, hogy az olvasó képet alkothasson a könyvről.

Mary Corcoran és *Jordan Matsudaira* két amerikai survey, a CPS (*Current Population Survey*) és a PSID (*Panes Study of Income Dynamics*) adatbázisát használta fel közös tanulmányában. Az adatok azt mutatják, hogy az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb azok aránya (főleg a feketék között), akik nem rendelkeznek stabil munkahellyel. Ennek egyik magyarázata makroökonomiai jellegű (globalizáció, technikai fejlődés, az ipari szektor jelentőségének csökkenése, a szol-

gálatató szektor növekedése stb.). További lényeges tényezők között említi a szerzőpáros a bebörtönzött magas arányát (ez különösen a feketék között ölt óriási méreteket Amerikában), a kötelező tartásdíjat (ami miatt sokan inkább lemondanak egy bejelentett munkahelyről), a szakszervezetek súlyának gyengülését, illetve a szakszervezeti tagok számának csökkenését, az emigránsok számának emelkedését. A szerzők azonban nemcsak strukturális okokat vélnek a változások mögött. Szerintük az attitűdök és a normák is átalakulóban vannak: egyre nagyobb arányban találni olyan fiatalokat, akik nem szívesen vállalnak főállású munkahelyet, hogy ily módon elkötelezzék magukat, akik nem vagy csak később akarnak a felnőtt világ részévé válni.

Andreas Walthers két nagyobb európai projekt kvalitatív kutatásainak eredményeire támaszkodik: *Youth Policy and Participation* (YOYO), 2001–2004; *Families and Transitions in Europe* (FATE), 2001–2004. Az intézményi szereplők hajlamosak az átmenetet az iskolai végzettség megszerzésére, valamint a munkapiaci belépésre leszűkíteni. Innen egyenes út vezet oda, hogy az eredményességért, illetve a kudarcért az egyént teszik felelőssé, az egyént, aki maga hozza meg a továbbtanulással, álláskereséssel kapcsolatos racionális döntéseit. Ez a felfogás az átmenettel foglalkozó vizsgálatokban is gyakran megjelenik, amikor leginkább azt kutatják, hogy „ki milyen messzire viszi”. Az átmenet ilyen lineáris felfogását tagadja a szerző, aki szerint az átmenet/átmenetek ennél jóval komplexebb folyamatnak tekintendők. Kedvenc metaforája a jójó, ami az átmenet töredezettségére, meg- vagy visszafordíthatóságára utal.

A német újraegyesítést követően erősen megnőtt a munkanélküliek száma és aránya. Ez első hallásra nem túl meglepő, hiszen a volt NDK-ban hivatalosan nem voltak munkanélküliek, de a régi tartományokban is egyre kevesebben találnak munkát. Nemcsak a munkanélküliség emelkedése változtatta meg azonban a munkapiacot és ezáltal a dolgozóképes lakosság helyzetét, hanem az ún. prekárius vagy bizonytalan állások (átmeneti munkák, határozott szerződések stb.) utóbbi években megfigyelhető egyre erőteljesebb növekedése is. Mindez természetesen kihat a munka egyéni megítélésére. Tanulmányukban *Christian Ebner* és *Jutta Allmendinger* a munkahellyel kapcsolatos szubjektív vélemények változásait vizs-

gálták az ország két részében. A biztonságos munkahely iránti igény (materialista érték), ami közvetlenül a *Wende* után élesen különbözött a volt NSZK és a volt NDK területén, mára kiegyenlítődött – két ellentétes folyamatnak köszönhetően. A kelet-ellenet fiatalok közvetlenül a rendszerváltás után nagyon nagy jelentőséget tulajdonítottak egy biztonságos állásnak. Azóta ez az elvárás – a kutatók mérte adatok szerint – csökkent (megszokás?, beletörődés/rezignáció?). Nyugaton a biztonságos állás fontossága a betölthető álláshelyek csökkenésével párhuzamosan nő, azaz a kínálat korrelál a fontossággal, a tulajdonított értékkel („kincs, ami nincs”). Ezzel ellentétben viszont nem találtak a szerzők különbséget a kelet- és nyugat-német fiatalok között az általuk poszt-materialistának nevezett értékek („az állás legyen érdekes”) megítélésében: jelentőségük mind a régi, mind az új tartományokban nőtt a megfigyelt időszakban, 1992 és 2006 között.

Svájcba kalauzolja az olvasót *Marlis Buchman* és *Irene Kriesi*. Az alpesi országban nagyon korai az iskolai szelekció, a diákok többsége számára lényegében már a hatodik osztály után eldől, hogy szakmát fog-e tanulni a későbbiekben, vagy felsőfokon tanul tovább. A szerzők a COCON (*Competence and Context*) longitudinális vizsgálat adataiból indultak ki, amelyben első körben 15 és 21 éves fiatalokat kérdeztek meg 2006-ban. A mintából kiválogatták a lányokat, s leginkább azt nézték meg, hogy az ún. nem tradicionálisan női szakmákra jelentkezők milyen jellemzőkkel írhatók le. Legfontosabb tényezőnek a szülők iskolai végzettsége bizonyult: minél több iskolát végzett a szülő, annál nagyobb valószínűséggel választott a lányuk valamilyen nem kimondottan női szakmát. Hasonló hatást találtak a szerzők, amikor azt nézték meg, hogy milyen jelentőséget tulajdonítottak a szülők lányuk előrehaladásának a matematikában: minél fontosabbnak vélték lányuk számára (is) a matematikát, annál kevésbé döntött gyermekük egy női foglalkozás mellett. A szerzők – előzetes hipotézisükkel ellentétben – viszont fordított hatást találtak az édesanya foglalkozása és a gyermek választotta szakma között: a hagyományosan női szakmát űző édesanyák lányai között gyakrabban vannak olyanok, akik valamilyen férfi vagy legalábbis nem női pálya mellett döntöttek (az édesanya foglalkozása tehát számukra, úgy tűnik, negatív mintaként funkcionál).

Ingrid Schoon, *Andy Ross* és *Peter Martin* szerint is elhibázott a fiatalok felnőtté válását csupán egy átmenetre (pl. az iskola és a munka közöttire) leszűkíteni. A folyamat megértése egyéb párhuzamosan zajló, a fiatalok számára nem kevésbé lényeges történések/változások feltárását is igényli. A globalizáció beköszöntéje nem feltétlenül jelenti a hagyományos életpályák megszűntét, újakra való felcserélését. Sokkal inkább jellemző a régi és új minták egyidejűsége, a stabilizáció és destabilizáció párhuzamossága. A társadalmi háttér fontossága mellett a szerzők nemek közötti különbségekre is felhívják a figyelmet. A fiatal nők átmenete diverzifikáltabb képet mutat – egyeseknél a gyermekvállalás miatt gyakoribb a részmunkaidős vagy átmeneti jellegű foglalkozás, másokra a „férfi” karrierminta követése jellemző.

Jessica L. Garrett és *Jacquelynne S. Eccles* írásának kiindulópontja, hogy nemcsak különböző átmenetek léteznek, de egy-egy átmenet sem tekinthető egy adott társadalmi intézmény egyszerű felcserélésének egy másikra (pl. iskola-munkahely, egyedüllét-házaseset). A szerzők az ún. MSALT-adatbázisból (*Michigan Study of Adolescent Life Transitions*) indultak ki, és a fiatalokat öt szempont szerint vizsgálták (iskola, család, kortárs csoport, partnerkapcsolat, munka). Klaszteranalízis után öt nagyobb csoportot különítettek el: „későn érők” (*late bloomers*), „randizók” (*daters*), „dolgozók” (*workers*), „kialakult személyiségek” (*well-rounded adolescents*) és „korán kezdők” (*early starters*). Azok a fiatalok, akik minden energiájukat egyetlen területre összpontosítják (pl. csak a munkára vagy csak a párkapcsolatra koncentrálnak), kevésbé képesek azokat a szolid alapokat megteremteni, amelyek szükségesek egy zökkenőmentes átmenethez. Ennek megfelelően a „dolgozó” és a „randizó” a két leginkább problematikus típus. A „kialakult személyiségek” mind az öt területen jól teljesítenek. A maradék két típus két-három területen jól teljesít, a többit viszont egy ideig elhanyagolja (pl. a „későn érők” jól tanulnak, vannak barátai, de a munka vagy a szexuális kapcsolat még nem érdekli őket [annyira]). Ennek ellenére hiba lenne a felnőtt korba való átmenetnek ezeket a különböző típusait egy sikeres/nem sikeres dimenzió mentén leírni. Inkább arról van szó, hogy az átmenet nem egységes, többféle változata létezik, egyik sem tekinthető az „igazi”-nak, az „egyedül kívánatos”-nak.



Módszertanilag is érdekes *Barbara Schneider* vizsgálata, hiszen a Csíkszentmihályi kidolgozta SEM-et (*Experience Sampling Method*) használta. A fiatalok egy héten keresztül egy speciális karórát viseltek, amely naponta nyolc alkalommal jelzett. Minden ilyen alkalommal a résztvevőknek ki kellett tölteniük egy kérdőívet (időpont; hely; jelenlévők; saját érzések, gondolatok). Az egyik kérdésben arra kellett válaszolniuk, hogy az éppen végzett tevékenység inkább munka vagy inkább játék számukra – esetleg mindkettő, vagy egyik sem. E kitöltött lapok alapján a kutató négy típust különböztetett meg: „dolgozó”, „tunya” (*idler*), „játékos” és „stratégia”.

A kutatásba bevont személyeket nyolc évvel később újra felkeresték. A legmeglepőbb az volt, hogy a tinédzserként megállapított jellemzők időtállóan bizonyultak. Így például a dolgozók és a stratégiák inkább űztek olyan tevékenységet, amelyet kihívásnak és hasznosnak tekintettek, míg a tunyák önbecsülése alacsonyabb volt, munkájukat kevésbé tartották kielégítőnek.

Katariina Salmela-Aro egy eddig inkább más területekről (pl. a szociális szakmák) ismert jelenséget, a kiégést (*burning out*) vizsgálta az iskolákban. Az iskolai kiégést három dimenzió mentén határozza meg: kimerülés/elfáradás; cinikus attitűd az iskolával szemben; alkalmatlanság érzése. Nem szindrómaként értelmezi a jelenséget, hanem egy, a gyengétől a súlyos formáig terjedő kontinuumként képzei el. Írásában, ezzel eltérve a többi tanulmánytól, nem a munkába állás problémájával foglalkozik, hanem a komprehenzív oktatással (ez Finnországban az első kilenc évet jelenti) és az ezután következő időszak közötti átmenettel. Az iskolai kiégés – kutatása szerint – jobban érinti a lányokat és a sikerorientált tanulókat. Meghatározó szerepe van ezenkívül a kortárs csoportnak, valamint az iskolai környezetnek (léggör, tanárok hozzáállása). Végezetül Salmela-Aro az iskolatípus fontosságát emeli ki: a diákokkal szemben nagyobb elvárást támasztó középiskolákban (*academic track*) elterjedtebb a jelenség, mint a szakképző intézményekben.

Karina Weichhold tanulmányának megírásához a PsycINFO adatbázist használta fel. Három fontosabb megfigyelést vélt rögzítésre érdemesebbnek. Először is meglehetősen kevés publikáció foglalkozik a munkahelyi elhelyezkedést segítő projektek vizsgálatával. Másodszor, a legtöbb program evaluációja nem tudományos standar-

dok használatával történt, s hiányzik a megfelelő elméleti háttér is, amely megkönnyíthetné hatékonyságuk összehasonlítását. Harmadszor, az írások zöme szelektív, csak bizonyos csoportokkal (fogyatékkal élők, hátrányos helyzetűek) foglalkozó programok evaluációjáról számol be. Utóbbi nem meglepő: segítséget az iskola és a munka közötti átmenet megkönnyítéséhez leginkább az alacsony képzettségűek vagy képzettség nélküliek, illetve a különböző veszélyeztetett csoportok tagjai igényelnek. A szerző azonban felhívja a figyelmet arra, hogy nagy társadalmi változások, munkapiaci átalakulások idején (s az utóbbi évtizedek feltétlenül ilyennek tekinthetők) szelektív intervenciók helyett – vagy mellett – szükség lehet átfogó, sokakat vagy akár mindenkit bevonó programokra.

Érdekes írásokat tanulmányozhat az olvasó, ha kezébe veszi a kötetet, feltétlenül ajánlható mindenkinek, akit érdekelnek a fiatalok problémái a mai világban, aki szeretne többet megtudni a fiatalok szocializációjáról, a munkába állás körülményeiről, az egyéni stratégiákról. Más kérdés, hogy a vállalt és egyedül lehetségesnek tekintett elméleti és módszertani eklekticizmusnak, illetve a tárgyalt témák szerteágazó sokaságának köszönhetően a tanulmányok kevésbé alkotnak egységeset. Hiányzik a lánc, amire felülzuhennék a szemeket. Ezt persze a szerkesztők, akik szerint mára lejárt a nagy narratívák ideje (persze azt is mondhatnánk: éppen ez korunk meghatározó narratívája), valószínűleg szándékosan nem is akarták. Bármennyire szimpatikus legyen is azonban ez a leegyszerűsítések elleni beállítódásuk, a hiányérzet megmarad.

(*Ingrid Schoon & Rainer K. Silbereisen: Transitions from School to Work. Globalization, Individualization, and Patterns of Diversity. Cambridge University Press, 2009, New York. 388 p.*)

Tomasz Gábor

